

УДК 811.161.2*37:[81'367.633+81'366.54]-047.84]“15/16”

DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2024-16.8>

ПРИЙМЕННИКОВО-ВІДМІНКОВІ КОНСТРУКЦІЇ ПРОСТОРОВОЇ СЕМАНТИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВИ XVI–XVII СТ.

Висоцька Тетяна Йосифівна

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови імені професора Івана Ковалика

Львівського національного університету імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, Україна

<https://orcid.org/0009-0007-8358-3596>

У староукраїнській мові прийменникові конструкції утвердилися й набули значного поширення; фактично вони витіснили безприйменникові сполучення, що побутували в українській мові киеворуського періоду. Як і в давньоукраїнську, так і в середньоукраїнську добу тексти часто презентують поєднання простого просторового прийменника в і його варіантів *в/въ/во* з семантично нейтралізованим місцевим відмінком. У статті зосереджено увагу на виявленні й аналізі прийменниково-відмінкової конструкції, що виражає просторові відношення, конституентами якої є просторовий прийменник в та іменник у місцевому відмінку однини на матеріалі різноманітних стилів і жанрів пам'яток української мови XVI–XVII ст. Помічено, що в досліджуваних сполуках «в + місцевий відмінок» прийменник в вказує на положення суб'єкта чи об'єкта в просторі – статичну контактну локалізацію. Іменник як орієнтир є носієм локативної семи чи є назвою, що слугує як простір або ж змістилице. Іменники з локативною семою здебільшого виражають конкретне значення і можуть бути назвами предметів побуту, частин тіла, територіальних одиниць, а також власними назвами поселень. Натомість у прийменниково-відмінкових локативних конструкціях іменник з абстрактним значенням виступає більш спорадично, і в таких прикладах утворюється похідне найменування орієнтира, що спричиняє його метафоризацію. Фразеологізацію ж цілої конструкції «в + місцевий відмінок» спостерігаємо в тих сполученнях, де іменник-носій просторової семантики є сомаїзмом. Простежено, що у формуванні просторових сполук активну участь беруть і дієслова, які виражають статичну, конкретну фізичну дію і загалом доповнюють семантичний тип локатива. Просторова семантика в аналізованих конструкціях уточнюється і за допомогою слів-атрибутивів, якими виступають відомі прикметники, прикметники з відносною ознакою, займенники, здебільшого вказівні, а також іменники, що вживаються у формі родового відмінка і формують родовий приналежності. Подальші дослідження прийменниково-відмінкових конструкцій «в + місцевий відмінок» вбачаємо у вивченні й комплексному розгляді закінчень іменників, які почасти залежать від просторового прийменника, а почасти від наголосу та інших внутрішньомовних та позамовних чинників.

Ключові слова: пам'ятка, прийменник, іменник, просторова-відмінкова конструкція, сема.

Актуальність проблеми дослідження.

Одним зі засобів реалізації просторової семантики є прийменниково-відмінкові сполуки, у яких іменник вживається у формі місцевого відмінка й поєднується з просторовим прийменником (останній називають 'прийменник місця', 'локальний прийменник')¹. Вагома роль у таких конструкціях належить прийменнику, що разом із флексіями іменника більш чітко вирізняє просторову семантику, уточнює граматичне значення відмінка, а радше виявляє «бага-

тогранну семантичну систему місцевого відмінка»² (Козачук, 8–9).

Простежуючи історію становлення відмінків, зокрема граматичного значення і засобів вираження відмінкових форм, історики мови констатують, що прийменниково-відмінкові конструкції прийшли на заміну безприйменникових, які вже в киеворуський період виступали спорадично і сприймалися як архаїчні (Безпалько, 1960, 112; Історія української

¹ Аналізуючи локативні синтаксиси в сучасній українській мові, В. Коломийцева твердить, що саме для конструкції «просторовий (локативний) прийменник + місцевий відмінок» властиве найбільш чітке вираження локативної семантики (Коломийцева, 9).

² Погоджуємося з поглядами науковців про те, що поняття простору й локативності слід отождествлювати (Бачишина, 2016, 15), адже для локативності властивий весь «спектр просторових ознак» (Коломийцева, 6), тобто локативність становить таку семантичну категорію, що охоплює всі просторові значення (Українська мова: Енциклопедія, 2004, 322–323).

мови. Синтаксис, 1983, 131; Тимченко). За спостереженнями І. Верхратського, безприйменникова конструкція місцевого відмінка нині частково збережена на території Опілля в піснях і розмовній мові (Верхратський, 1912, 77). У староукраїнській мові XVI–XVII ст. фіксуємо широко розвинену систему прийменникових форм³, зокрема місцевий відмінок поєднується з просторовими прийменниками і слугує для вираження «функціонально-семантичної категорії локативності» (Виноградова, 2001).

У прийменниково-іменникових сполуках, що виражають просторові відношення, кожен із компонентів має свою функцію: просторовий прийменник вказує на локативну ознаку, а іменник, як слушно твердить В. Коломийцева, є орієнтиром, на який спрямована просторова семантика (об'єктна просторова орієнтація) (Коломийцева, 2007, 11). Без сумніву, роль просторових прийменників є значущою, адже вони впливають не на лексичне значення орієнтира, а на його розташування у просторі, передаючи контактну чи дистантну локалізацію (Вихованець, 2004, 334)⁴. І якщо в сучасній українській мові у прийменниково-відмінковій сполучі диференціація закінчень іменника залежить почасти від прийменника і наголосу (особливо характерно для іменників чоловічого роду II відміни однини) (Сучасна українська літературна мова. Морфологія, 1969, 77, 104–105), то в українській мові середньоукраїнського періоду такі маркери не завжди є визначальними й уживання варіантних закінчень зумовлене різними чинниками: приналежністю іменника до давньої основи або ж використання флексій за аналогією, впливом мовнорегіональних особливостей писця та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На побутування прийменниково-відмінкових конструкцій було звернено увагу від початків розвитку граматичної думки в середньоукраїнській період. Так, у XVI ст. Лаврентій Зизаній описує використання прийменника *вз/во* з давальним і місцевим відмінками (*внвоьный*)

³ У сучасній українській літературній мові іменник, що обов'язково супроводжується прийменником, І. Ковалик називає гібридною флективно-аналітичною граматичною формою (Сучасна українська літературна мова. Морфологія, 1969, 10).

⁴ І. Вихованець укладання вчення про прийменникову й відмінкову системи сучасної української літературної мови і називає місцевий відмінок, що поєднується з просторовими первинними чи вторинними прийменниками, «семантично нейтралізованим» (Вихованець, 2004, 333).

(Гр. Л. Зиз.)⁵, натомість у XVII ст. Мелетій Смотрицький розглядає вживання прийменників з іменниками в церковнослов'янській мові, серед яких прийменник *во*, що, на думку граматики, поєднується з орудним відмінком і виражає значення стану («*знаменютьъ станиѣ*»), проте український словесник наводить приклад із формою місцевого відмінка («*во цркви штолицѣ*») (Гр. М. Смотри.).

Щодо праць поч. XX ст., то серед наукових розвідок скрупульозним дослідженням про просторову семантику місцевого відмінка в давніх пам'ятках української мови і тогочасних текстах є робота Є. Тимченка. Грунтовні студії сер. XX ст. у діахронії презентують О. Безпалько (оглядає конструкції з «місцевим локальним», безприйменникові і прийменникові й синтаксичні функції прийменника *в* у давньоукраїнській мові та частково у текстах XVI–XVII ст.) (Безпалько, 1960), І. Петличний (звертає увагу на вживання прийменників у Літописі Самовидця) (Петличний, 1956), І. Слинько (простежує роль дієслова у конструкції «*в+місцевий відмінок*») (Слинько, 1973). У кін. XX ст. В. Німчук детально аналізує окремі групи прийменників в історії української мови, серед яких і просторові як обов'язкова частина відмінкової конструкції (Історія української мови. Синтаксис, 1983).

На матеріалі сучасної української мови О. Бачишина, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, Г. Козачук, В. Коломийцева, І. Коплик, Н. Степаненко та ін. опрацьовують прийменникові конструкції локативної, темпоральної семантики, способи їхньої реалізації, а також наводять семантичні варіанти просторових і темпоральних синтаксем.

Останнім часом дослідження різних прийменниково-відмінкових конструкцій у діахронії стає об'єктом зацікавлень Л. Марчило, В. Мойсієнка, Т. Сивокозової, Г. Стрельчук, Т. Фунікової, І. Царалунги, однак попри глибокий аналіз структурно-семантичних особливостей та функціонального використання прийменникових форм, виникає потреба комплексного спостереження компонентів, що утворюють прийменникову просторову конструкцію, зокрема побутування іменників у формі місцевого відмінка однини, що містять локативну сему або ж вживаються як назва-простір, а також дієслів як виразників просторової семантики.

⁵ Тут і далі в тексті використані назви граматики і приклади для ілюстративного матеріалу з українських пам'яток XVI–XVII ст. подаємо відповідно до прийнятих умовних скорочень. Показчик джерел та їхніх умовних скорочень міститься у кінці статті.

Метою нашого дослідження є лексико-семантичний аналіз саме іменника як складника прийменниково-відмінкової конструкції «просторовий прийменник (в/вз, во, ве, у, ув, у-во)⁶ + місцевий відмінок однини» на матеріалі різностильових і різножанрових пам'яток української мови поміжів'я XVI–XVII ст.

Виклад основного матеріалу. В україністиці Є. Тимченко звернув увагу, що іменник в місцевому відмінку вживається на позначення загального місця і залежить від дієслів, з якими поєднується, а тому вся конструкція вказує або на «перебування де», або на діяльність, «себ-то рух, що є його наслідком перебування» (Тимченко). У праці «Льокатив в українській мові» дослідник зауважує, що індоевропейська мова знала приклади вживання місцевого відмінка з прийменником поряд із безприйменниковим, проте саме прийменникова форма вносила «більшу розчленованість в первісний синкретизм мисли»⁷.

Просторові прийменники (у/в) разом із флексіями іменника (форма місцевого відмінка) творять прийменникову конструкцію (Леонова, 1983, 57) або прийменниково-відмінкову сполуку (Вихованець, 2004, 81), що й собі виражає локально-просторові відношення.

На сьогодні прихильники функціонально-категорійної граматики розрізняють семантико-синтаксичні й формально-синтаксичні функції місцевого відмінка: якщо для першого різновиду характерна локативна (статична локалізація), динамічна локалізація, інструментальна, суб'єкта чи об'єктна – усі ці функції зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предиката, то для другого – функція придієслівного сильного чи сильнокерованого другорядного члена речення (Вихованець, 2004, 80–81). Таким чином, значення відмінка залежить не лише від прийменника, а й від синтаксичних умов функціонування, семантики предиката, його валентності в реченні.

Щодо іменників як частини прийменникової конструкції, що є засобами вираження лексичної локативності, то здебільшого вони є назвами місць, усередині чи на поверхні яких відбувається дія, тобто є носіями просторової семи або ж такими назвами, що слугують як простір,

інакше кажучи є 'вмістилищем' (Бачишина, 2016, 75–76, 89) (термін за О. Бачишиною)⁸.

У нашій роботі такі іменники-локативи⁹ з семантикою місцезнаходження поділяємо на наступні підгрупи: I) іменники-назви простору, серед яких природній відкритий простір, покритий рослинністю; природній простір (водний); назви людських поселень (чи їхніх частин); назви споруд та їхніх частин та ін.; II) іменники-назви, що слугують як простір, серед яких номени, пов'язані з тілом людини; речі побуту, наукові поняття, абстрактні поняття та ін.

У складі прийменниково-відмінкової форми «в + місцевий відмінок» вживаються іменники-назви простору:

1) простір земної поверхні; природній відкритий простір, покритий або непокритий рослинністю: «в полях и на нныхъ входахъ перемешкываютъ» (АрхЮЗР Ч. 3, Т. I, Варшава 1568, с. 5); «в лесн паека» (Бр., Луцьк 1580, с. 261); «да(л) на(м) ... ннвѣ в Жѣко(в) ско(н) бл(л)цѣ» (АППС 1690, с. 282); «в дѣровѣ» (АППС 1689, с. 272); «во дѣ(н) на(м) в чо(м) мѣстцѣ кгѣ(нч) е(ст) ... л(л)ко с чо(ч)ыро(х) нмене(н)» (ККПС 1595, с. 63);

2) природний водний (замкнений і незамкнений простір): «Вотойі в моря (Гял.); и вѣѣ колеса плл(ч)ныя ѣ водѣ» (АППС, Полтава 1676, с. 60); «в пллѣѣ тежъ во(л)но ловнчн рнѣѣ» (АППС, 1677, с. 60); «в чо(м) озерѣ рнен ловнчн» (АППС 1689, с. 263);

3) господарський відкритий простір: «ѣ пашнц ѣлевъ двадцать со бчолами» (АрхЮЗР Ч. 3, Т. I, Житомир 1587, с. 21);

4) назви людських поселень (замкнений і незамкнений простір): «Погтановнв-шнлг вчѣвнчто в замкѣ его королевское мѣстн дѣчканъ» (Бр., Вільно 1579, с. 236); «ѣ дворе пашндрокон» (Бр., Вінниця, 1584, с. 361); «вз дворцѣ Тѣчннкомъ» (АрхЮЗР Ч. 3, Т. I, Луцьк 1596, с. 87); «вз Троецкой ѣлнцн» (АрхЮЗР Ч. 3, Т. I, Луцьк 1596, с. 108); «в замочкѣ чамъ же за(с)гл(в)шн е(го)» (АЖГУ, 1635, с. 96); «в кѣрѣнѣѣ» (АППС 1689, с. 263);

5) назви адміністративно-територіальних одиниць і державних установ: «ѣ воєводѣѣ Браєлвком» (Бр., Брацлав 1583, с. 249); «вз

⁶ Прикметно, що однією з ознак місцевого відмінка є визначена кількість прийменників (Безпалько, 1960, 41).

У роботі пропонувані прийменники розглядаємо як варіантні, бо могли бути взаємозамінними: «так само прийменники *вз* – *у* можуть уживатися один замість одного» (Огієнко, 1930, 266).

⁷ Безприйменникові конструкції у формі місцевого відмінка здебільшого виступають у давньоукраїнських пам'ятках на позначення місця дії, а саме населених пунктів (Тимченко).

⁸ В україністиці дослідники просторової семантики неодноразово класифікували іменники на позначення локативності: О. Бачишина, О. Виноградова – у синхронії; В. Німчук, Г. Стрельчук, Є. Тимченко – у діахронії.

⁹ Досліджуючи прийменникову систему української мови, І. Вихованець констатує, що просторові прийменники зазвичай поєднуються з конкретними іменниками, що є назвами предметів чи речовин, однак можуть сполучатися і з абстрактними також (Вихованець, 1980, 214–215).

Пнискомъ повѣтѣ» (АрхЮЗР Ч. 3, Т. I, Луцьк 1596, с. 77); «в том же крѣпѣ Черемошенискомъ» (Бр., Вінниця 1584, с. 261); «в селѣ Комарове» (Бр., Брацлав 1583, с. 251); «в тамо(м) то(м) єдно(м) крѣпѣтѣ, ... ш(т) монархи полого» (Кл., 1599, с. 214); «а то до (р)каванна и до вы(к)зана прочѣ(р)тацын в крѣде Ки(н)ни(ц)кми» (АГЖУ, 1635, с.109); «вз земли поганьской крѣпѣтѣ» (АЗР, Т.4. VIII, 1594, с. 79); «в Черемошенискомъ сеници» (Бр., Вінниця 1584, с. 261); «вз мѣстѣчкѣ Тѣчинѣ и селѣ» (АрхЮЗР Ч. 3, Т. I, Луцьк, 1595, с. 86); «вз томъ мѣстѣ Могилевскомъ» (АЗР, Т. 4. VIII, Краків 1588, с. 7); «кды чазъ крѣпѣтѣ пошлѣтѣ еи окажетъ, вз сѣде належныи з нимъ» (АрхЮЗР Ч. 3, Т. I, Житомир 1617, с. 212);

6) житлових і нежитлових споруд і їхніх частин: «в которомъ, дей, дворѣ всю маетност мою и жоны мои речн рѣхоме ѿ нзе» (Бр., Луцьк 1582, с. 305); «ѿ стани кони и быдло рогатое» (Бр., Луцьк 1582, с. 305); «и в коморѣ» (Бр., Луцьк 1582, с. 305-306); «в домѣ того пана Семени ... влном» (Бр., Брацлав 1585, с. 365); «ѿ глѣне прогов стоговъ двѣ» (АрхЮЗР Ч. 3, Т. I, Житомир 1587, с. 21); «вз Церкви» (АрхЮЗР Ч. 3, Т. I, Житомир 1587, с. 14); «и розвиз еи вз крѣпѣ» (АрхЮЗР Ч. 3, Т. I, Луцьк, 1596, с. 116); «Иж под Лѣцьком в манастирѣ свѣтого Спаса» (Перест., 1605-1606); «в стѣнѣ ѿ церкви» (АЮЗР, Ч. 2, Люблін 1609, с. 23); «вє свѣ(т)лицы его за(р)тавщи» (АГЖУ, 1635, с. 109); «не в костелѣ Голомоново(м)» (Подем. л-ра, с. 106);

7) власні назви населених пунктів: «в Кѣнницѣ» (Бр., 1579, Намети під замком Полоцьким, с. 245), «во Львовѣ, ѿ Лѣнѣ, вз Лѣнѣ» (АЗР, Т. 4, VIII, Володимир 1595, с. 104); «ѿ Кобрини мѣлз ставитица; ѿ Кобриню» (АЗР, Т. 4, VIII, Кобриня 1595, с. 92-93); «однѣ ѿ вилни, а дрѣгѣ ѿ-во Львовѣ»¹⁰ (АЗР, Т. 4, VIII, Новогрудок 1595, с. 75); «вз Лѣцькѣ» (АрхЮЗР Ч. 3, Т. I, Луцьк 1596, с. 106); «в Римѣ Петра ѿпередн(в)ши» (Подем.л-ра, с. 90); «Также єст и вє Львовѣ ѿ мнѣхов домініканов склеп великнй кннѣ нашихъ» (Перест., 1605–1606);

8) місце, що уявляється як простір (предмети побуту): «которые листы, з нимши листы мои, в белой крынке єсть» (Загор., 1577); «которѣ в торѣ при собе мѣлз» (Бр., Краків 1583, с. 333); «а готовыхъ грошей ѿ крынки копз полторы тисечи Литовскихъ; вз той же крынки ланцѣшковъ» (АрхЮЗР Ч. 3, Т. I, Луцьк 1596,

с. 81); «в грѣбѣ бы(в) положѣ(н)» (Подем. л-ра, с. 110) – в останньому прикладі у прийменниковій конструкції дієслово *положити*, за спостереженнями Є. Тимченка, може вживатися і з іменником у формі знахідного відмінка (Тимченко);

9) абстрактні іменники на позначення почуттів, психічного, фізіологічного чи фізичного стану (В. Німчук називає такі об'єкти первісно конкретно-локальними уявленнями (Історія української мови. Синтаксис, 1983, 146)): «в моцы и владности своен» (Бр., Луцьк 1583, с. 324); «в любви до ближнн(х); в милосердн» (УЄ 1637 не); «тщатела теплово вз любве вѣры Христова прошл» (АЗР, Т. 4. VIII, 1593, с. 65); «ѿ поневажъ в сповѣди и в крѣпѣ серде(ч)ной покѣта великое добро єсть» (УЄ 1616, н); «але трѣати в грѣбѣ и в нем вє(з)памя(т)не влѣтнєа ...» (УЄ 1637 кс); «в трепѣтѣ стогнн пре(д) нн(м) на правнцы своен» (УЄ 1637 мє); «але обѣтавичне в (р)дцѣ ховали ѿ в доброй памяти» (КІС, Київ, 1648 Присв. Тр. МІКСВ 350);

10) іменники на позначення релігійних понять, що слугують як простір, проте не мають просторової семантики: «вз Боже великого» (АрхЮЗР Ч. 3, Т. I, Луцьк 1596, с. 71); «вз Боже великомѣ отцѣ» (АЗР, Т. 4. VIII, Краків 1588, с. 9); «которые в пѣкѣ, ш(т)» (Лѣк., 1607, с. 123); «которые тѣ в духѣ вѣкомъ породни» (Лѣк., 1607, с. 130), «защнѣншіє стогнн были положени в твоей дщи» (Лѣк., 1607, с. 3);

11) іменники, пов'язані зі сферою справочинства, наукових понять, що слугують вмістилищем: «єго постановени в ємъ листе написаного» (Бр., Володимир 1570, с. 175); «И не хотѣн люде(м) в словѣ зорѣти» (Кл., с. 213); «в стѣтѣ великого князѣ Литовского Корѣнного» (Бр., Володимир 1580, с. 259); «в жалобе Андреа Галико(го), пнєра земли Холмского» (Бр., Городня (Луцьк) 1585, с. 426); «такъ вз надѣѣ школьной тако вз церкви потребные по крѣпѣ ... дрѣкѣ вати нмъ позволаємъ» (АЗР, Т. 4. VIII, Вільно 1589, с. 24); «и тежъ маючн залѣцонѣю годностъ его и ѿмѣетностъ вз пнємѣ водлѣзъ законѣ Греческого» (АЗР, Т. 4. VIII, Варшава 1593, с. 63); «а наболѣн вз календарѣ и вз отправоканы свѣтѣ великѣю розностѣ» (АЗР, Т. 4, VIII, Краків 1595, с. 109); «в словѣ оучнво(м) на(д) вѣѣ оучнвостн лю(д)скне назывѣтѣ єа кохан» (Лѣк., 1607, с. 173); «о томъ написаного вз роздѣлѣ четвертомъ в дрѣтѣшлѣ шестдѣсѣтѣ двѣятомъ» (АЮЗР, Т. 2, Київ 1612, с. 25); «в стѣтѣ Лито(в)скомъ» (АППС 1689, с. 267);

12) назви стихій: «во огни не згарлѣ(т) зра(з)» (Подем.л-ра, с. 51); «вѣчними часы в огни неоглажчомъ мѣчннєа бѣдѣтѣ» (УЄ, 1616, кз зв.) – в останньому прикладі писець каноніч-

¹⁰ Подвійний прийменник *у + во* здебільшого вживається перед словом, що починається зі збігу приголосних. В. Німчук констатує, що варіант прийменника *ѿвз/ѿво* починає вживатися раніше XV ст. (Історія української мови. Морфологія, 1978, 427).

ного тексту використовує замість конструкції «у пеклі» парафраз «к' огни неугалячомъ»;

13) назви частин тіла: «во серци своемъ» (АЗР, Т. 4. VIII, Варшава 1593, с. 62); «что ѿ видѣли есмо у него раны ножовые ... а дрѹгѹю в правомъ плечи велмы шкодливые» (КІС, Луцьк, 1577 р., МІО II 4044, 5); «и шныя погрѣвы поки в горлѣ тылько оусоложѹютъ» (Лѣк., 1607, с. 139); «и видѣли раны пострѣлы правѣ въ хрѣстѣ, дрѹг немалѹю» (АрхЮЗР Ч. 3, Т. I, Володимир 1617, с. 205); «але справѣдливыхъ въ рѹцѣ Божой сѹтъ» (УЄ, 1616, зв. кз); «и мы в тѣлѣ семъ смертелномъ бѣдѹчи и глаголаша во лѣквѣствѣ неправдѣ» (УЄ, 1637, рб); «И радост в срѣци кождого з на(с) проквѣстѣт» (КІС, Львів, 1616 ЧИОНЛ ХХІІІ/3 67) – у цій просторовій конструкції фіксуємо фразеологічний зворот, що вживається і в сучасній українській мові (СУМ, Т. 9, 141); явище фразеологізації часто спостерігаємо з соматичним компонентом, про що у дослідженні пише В. Коломийцева (Коломийцева, 2007, 10).

14) назви продуктів харчування, що функціонують як вмістилище: «И тако не (в) опрѣнокѹ, але в хлѣбѣ» (Подем.л-ра, с. 109); «И квас за(с) и со(а) в тѣствѣ значит) дшѹ ... в тѣлѣ» (Подем. л-ра, с. 106);

15) назви спільноти чи сукупності осіб, у середовищі яких відбувається дія: «ѹ войскѹ» (АЗР, Т. 3. 1563, с. 133); «въ томъ братствѣ своемъ церковномъ» (АЗР, Т. 4. VIII, Вільно 1589, с. 24); «вездѣ не быти семѹ въ рѹкомъ народѣ нашемъ» (АЗР, Т.4. VIII, Львів, 1590, с. 30); «мы вси ѹ братствѣ нашомъ церковномъ» (АрхЮЗР, Ч. 1, Т. X, Львів 1637, с. 77).

В аналізованих просторових поєднаннях іменник у місцевому відмінку здебільшого вживається самостійно, проте може супроводжуватися відносним прикметником («въ рѹкомъ народѣ»), відонімним прикметником («въ Троецкой ѹлицѣ»; «в Жѹко(в)ско(н) бл(л)цѣ») або ж відонімним прикметником і займенником («въ томъ мѣстѣ Могилевскомъ»; «ѹ братствѣ нашомъ церковномъ») чи займенником («в то(м) озерѣ»), або іншим іменником у формі родового відмінка, що вживався у постопозиції (таку конструкцію ще називають 'родовим приналежності' (Історія української мови. Синтаксис, 1983, 78): «в статѹтѣ Великого князѣтѣ»; «в жалобе Андреа Глико(го)»). Найчастіше такі сполуки презентовано атрибутивами, якщо іменник позначає назви адміністративно-територіальних одиниць і державних установ, людських поселень чи відкритий простір або ж конкретні предмети.

Розташування просторового орієнтира уточнюють і дієслова, більшість із яких вказує на

статичну дію (быти (зв'язка быти, що вживається у формі теперішнього часу, може опускатися в реченні, і вся локативна конструкція набуває значення «буття в просторі, в певній його частині» (Коломийцева, 2007, 10): (не) мачи : «не мѣш ничего такового в искрѣтѣ сердца своего» (КІС, п. 1596, Виш. Кн., 70.); «и такъ оную в ѹ срѣци своемъ мѣлѹ...» (КІС, Київ, 1646 Мог. Тр. Передм., 928) – іменники у формі місцевого відмінка у просторовій конструкції вживаються в переносному значенні, спостерігаємо явище метафоризації; ґинѹти : «въ томъ же покою подпильи ґинѹли» (КІС, Київ, 1621, Зах.Коп., РИБ IV, 1061); мовлення, мислення, розумової діяльності (выпѣвѹвати : «в срѣци выпѣвѹчи» (КІС, б. м. н., XVII ст. I. Кас. Ѹстѣв, 59 зв. – 60 сер), сприйняття (видѣти : «что ѿ видѣли есмо у него раны ножовые ... а дрѹгѹю в правомъ плечи велмы шкодливые» (КІС, Луцьк, 1577 р., ЛНБ II 4044, 5)), конкретну фізичну дію (заховати : «а Мрїа заховала в(в)сѣ тѣи слова розмышляючи в(в) срѣци своемъ» (КІС, 1556–1561, ПЄ, с. 213), варити : «обварн оѹ водѣ и пін на ноч и порѣлѹ» (КІС XVI в. УТ фотокоп. арк. 4 RS т. XIV). Як свідчить фактичний матеріал, просторові конструкції (в + місцевий відмінок) уживаються при неперехідних дієсловах або зі значенням статичної локації, або перехідних, що здебільшого функціонують при прийменниково-відмінкових формах, де прийменник є носієм контактної ознаки і вказує разом із формою місцевого відмінка «на контакт із внутрішньою частиною просторового орієнтира» (Вихованець, 2004, 334).

Висновки і перспективи досліджень. В українській мові прийменниково-іменникова конструкція «в+місцевий відмінок» на позначення просторових відношень побутує віддавна. Важливо, що за княжих часів сполуки з безприйменниковим поєднанням на позначення просторових відношень ставали спорадичними (на сьогодні частково збережені в наддністрянському говорі), а натомість їхнє місце заступали саме прийменникові.

Одним із найбільш характерних виявів саме просторових відношень у таких сполуках є наявність у конструкції прийменника в, що виражає локативні відношення і є прийменником статичної локалізації або вказує на контактну локалізацію, локалізацію в межах просторового орієнтира.

Щодо іменника як носія локативної семи або іменника-назви, що слугує як простір/вмістилище, то активно використовуються саме лексеми конкретної семантики, а саме на позначення населеного пункту, приміщення,

загальної просторової семантики (водного чи наземного відкритого / закритого простору) та ін., спорадично абстрактної семантики. У цілому іменників-локативів, що формують прийменниково-відмінкову форму «в+місцевий відмінок однини» у текстах української мови пропонованого періоду, налічуємо 15 груп. У сполученні ці субстантиви можуть супроводжуватися іншими словами – прикметниками, займенниками або іменниками в

родовому відмінку (родовий приналежності). Загалом такі конструкції широко представлені в різножанрових та різностильових текстах української мови XVI–XVII ст., відтак перспективу подальшого дослідження вбачаємо в більш детальному аналізові дієслів, що визначають семантичний тип локативів, а також у варіантних формах безпосередньо іменника, що може бути представлений від дво- до чотириваріантного закінчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачишина О.Б. Мовне вираження часу та простору в українській химерній прозі: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01; Львівський національний університет ім.Івана Франка. Львів, 2016. 408 с.
2. Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови. Київ : Рад.школа, 1960. 236 с.
3. Верхратський І. Говір батюків. Збірник Фільольогічної секції Наукового Товариства імени Шевченка. Т. XV, Львів : Друк. НТШ, 1912. 306 с.
4. Виноградова О.В. Функціонально-семантична категорія локативності в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01; Донецький національний університет, Інститут української мови НАН України. Київ, 2001, 19 с.
5. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. Київ : Наук. думка, 1980. 286 с.
6. Вихованець І. Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови, Київ : Пульсари, 2004. 398 с.
7. Історія української мови. Морфологія / С.П.Бевзенко та ін., від.ред. В.В. Німчук. Київ : Наук.думка, 1978. 539 с.
8. Історія української мови. Синтаксис / Г.П. Арполенко, А.П. Грищенко, В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк, від.ред. А.П.Грищенко. Київ : Наук.думка, 1983. 504 с.
9. Козачук Г. Місцевий відмінок з прийменником в у структурі речення. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua> (дата звернення 01.07.2024).
10. Коломийцева В.В. Варіантна структура локативних синтаксем: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 14 с.
11. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ : Вища школа, 1983. 260 с.
12. Огієнко І. Українська літературна мова XVI-го ст. і український Крехівський Апостол. Т. І. Варшава : Друкарня Синодальна, 1930. 520 с.
13. Петличний І.З. Граматичні особливості мови Літопису Самовидця. *Питання українського мовознавства*. Кн. 1-а. Львів: вид-во Львівського держ.ун-ту імені Івана Франка. 1956. С. 76–99.
14. Слинко І.І. Історичний синтаксис української мови. Київ : Вища школа, 1973. 216 с.
15. Сучасна українська літературна мова : морфологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.
16. Тимченко Є. Локатив в українській мові. *Збруч* від 27.10.2016: URL: <https://zbruc.eu/node/57965> (дата звернення 21.12.2024).
17. Українська мова: енциклопедія /редкол. В.М. Русанівський; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови. Київ: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.

REFERENCES

1. Bachyshyna, O.B. (2016). *Movne vyrazhennya chasu ta prostoru v ukrainiskii khymernii prozi [Linguistic Expression of Time and Space in Ukrainian Chimeric (Magic) Prose]*: dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01; Lvivskiy natsionalnyi universytet im.Ivana Franka. Lviv, 2016. 408 s. [in Ukrainian]
2. Bezpalko, O.P. (1960). *Narysy z istorychnoho syntaksysu ukrainiskoi movy [Essays on the Historical Syntax of the Ukrainian Language]*. Kyiv: Rad. Shkola, 1960. 236 s. [in Ukrainian]
3. *Istoriia ukrainiskoi movy. Morfolohia : [History of the Ukrainian Language. Morphology]* / S.P.Bevzenko ta in., vidp.red.V.V.Nimchuk. Kyiv : Nauk.dumka, 1978. 539 s. [in Ukrainian]
4. *Istoriia ukrainiskoi movy. Syntaksys [History of the Ukrainian Language. Syntax]* / G.P.Arpolenko, A.P.Hryshchenko, V.V.Nimchuk, V.M.Rusanivskiy, G.H. Shcherbatiuk; vidp.red. A.Hryshchenko, Kyiv: Nauk.dumka, 1983. 504 s. [in Ukrainian]

5. Kolomyitseva, V.V. (2007). Variantna struktura lokatyvnykh syntaksem [Variant structure of locative syntaxemes]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01; Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2007 [in Ukrainian]
6. Kozachuk, G. Mistsevyi vidminok z prymennykom v u strukturi rechennia [The Locative Case with the Preposition "в" in Sentence Structure] (1.07.2024), [URL:] <https://enpuir.npu.edu.ua> [in Ukrainian]
7. Leonova, M.V. (1983). Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian Literary Language. Morphology]. Kyiv : Vyshcha shkola, 1983. 260 s. [in Ukrainian]
8. Ohienko, I. (1930). Ukrainska literaturna mova XVI-ho st. i ukrainskyi Krekhivskiy Apostol [Ukrainian Literary Language of the 16th Century and the Ukrainian Krekhiv Apostle]. T. 1. Varshava: Drukarnia Synodalna, 1930. 520 s. [in Ukrainian]
9. Slynko, I.I. (1973). Istorychnyi syntaksys ukrainskoi movy [Historical Syntax of the Ukrainian Language]. Kyiv : Vyshcha shkola, 1973. 216 s. [in Ukrainian]
10. Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia (1969) [Modern Ukrainian Literary Language: Morphology] / red. I. Bilodida. Kyiv: Nauk.dumka, 1969. 583 s. [in Ukrainian]
11. Petlychnyi, I.Z. (1956). Hramatychni osoblyvosti movy Litopysu Samovydytsia. Pytannia ukrainskoho movoznavstva [Grammatical Features of the Language of the Samovydyts Chronicle]. Kn. 1-a. Lviv: vyd-vo Lvivskoho derzh.un-tu imeni Ivana Franka. 1956. S. 76–99 [in Ukrainian]
12. Tymchenko, Ye. Lokatyv v ukrainskii movi [Locative in the Ukrainian Language]. Zbruch 21.12.2024, [URL:] <https://zbruc.eu/node/57965> [in Ukrainian]
13. Ukrainska mova: entsyklopediia (2004) [Ukrainian Language: Encyclopedia] / redkol. V.M.Rusanivskiy; NAN Ukrainy, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni, In-t ukr.movy. Kyiv 2004. [in Ukrainian]
14. Verkhratskyi, I. (1912). Hovor batiukiv [The Dialect of Batiuky]. Zbirnyk Filolohichnoi sekcii Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka. T. XV, Lviv: Druk. NTSH, 1912. 306 s. [in Ukrainian]
15. Vykhovanets, I.R. (1980). Pryimennykova systema ukrainskoi movy [The Prepositional System of the Ukrainian Language]. Kyiv : Nauk.dumka, 1980. 286 s. [in Ukrainian]
16. Vykhovanets, I. Horodenska K. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy : Akademichna hramatyka ukrainskoi movy [Theoretical Morphology of the Ukrainian Language: Academic Grammar of the Ukrainian Language]. Kyiv : Pulsary, 2004. 389 s. [in Ukrainian]
17. Vynohradova, O.V. (2001). Funktsionalno-semantychna katehoriia lokatyvnosti v suchasni ukrainskii literaturnii movi [The Functional-Semantic Category of Locativity in Modern Ukrainian Literary Language]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01; Donetskyy natsionalnyi universytet, Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. Kyiv, 2001. 19s. [in Ukrainian]

PREPOSITIONAL-CASE CONSTRUCTIONS OF SPATIAL SEMANTICS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE 16TH–17TH CENTURIES

Vysotska Tetiana Yosyfivna

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Ukrainian Language Department named after professor Ivan Kovalyk

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine

*The scientific study focuses on identifying and analyzing prepositional-case constructions as markers of spatial relations. These constructions consist of the spatial preposition *v* and a noun in the singular locative case, based on material from texts of various styles and genres of the Ukrainian language from the 16th–17th centuries. The article is devoted to a comprehensive examination of the usage of such constructions in Old Ukrainian during the specified period, during which they became widespread, initially replacing prepositionless constructions characteristic of the Kyiv Rus' period. It has been observed that, in both the Old and Middle Ukrainian periods, texts frequently feature the combination of the simple spatial preposition *v* and its variants *вз/вѣ/во* with a semantically neutralized locative case. In these constructions, the preposition *v* indicates the position of a subject or object in space – static, contact-based localization – while the noun serves as a reference point, bearing a locative seme or designating a space or container. A detailed lexical-semantic analysis of the nouns shows that substantives with a locative seme predominantly express concrete meanings, often referring to household items, body parts, territorial units, or place names. Conversely, nouns with abstract meanings occur less frequently in prepositional-case locative constructions, and such examples typically involve*

derived reference names that lead to their metaphorization. Based on illustrative material, instances of phraseologization of the entire "к + locative case" construction have been observed, particularly when the noun with spatial semantics is a somatic term. It is also argued that verbs expressing static, specific physical actions actively participate in forming spatial constructions, complementing the semantic type of the locative. It has been established that the spatial semantics of the analyzed constructions are further specified by attributive words, such as toponym-derived adjectives, relative adjectives, demonstrative pronouns, and genitive-case nouns indicating possession. Future research on "к + locative case" prepositional-case constructions could focus on studying the endings of nouns, which are influenced by the spatial preposition, stress patterns, and other internal linguistic and extralinguistic factors.

Key words: *memory, preposition, noun, prepositional-case constructions, sema.*